

TUVA CUMHURİYETİ

Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir yapısı bulunan Tuva Cumhuriyeti; 49-45°-53.46° kuzey paralelleri ve 88.49°-98.56° doğu meridyenleri içerisinde yer alır. Güneyinde Moğolistan Cumhuriyeti, Doğusunda Buryat Özerk Cumhuriyeti, Kuzeydoğusunda İrkutsk Oblastı, Kuzeyinde Krasnoyarsk Oblastı ve Hakas Özerk Cumhuriyeti, Batısında Altay Özerk Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Ülkenin kuzeyini boydan boya çevreleyen Sayan Dağları; adeta Rusya'yla doğal bir sınır teşkil etmektedir. Bu dağları aşma güçlüğünden dolayı, Sibiry'a'nın hemen bütün yerlerine ulaşan demiryolu ağı Tuva Cumhuriyeti'ne girememiştir. Ülkenin güneyinde ise Altay Dağları'nın Doğu sınırı olan Tannu-ula sıradağları bulunur.

"Ülke topraklarının %82'si dağlık, %18'i ise ovalarla kaplıdır. En yüksek silsile 3976 metreyle Mõngün Tayga (Gümüş Orman)'dır". Dağlık bölgelerin büyük bölümü aynı zamanda ormanlarla kaplıdır.

Ülke nehirlerle kaplıdır. Bu nehirlerden en önemlisi Yenisey'dir. Yenisey, Tuva topraklarından doğan "Beg Hem" ve "Kaa Hem" Irmakları'nın katıştığı yerde "Ulug Hem" (Yenisey) adını alır. Bu nokta, aynı zamanda ülkenin başkenti Kızıl şehrinin kurulu bulunduğu yerdir. Ülkenin Batısında çeşitli derelerin katılmasıyla büyüyen "Hemçik" nehri de Yenisey'e kavuşur. Bu nehirlerin üzeri kış aylarında donar ve yaz aylarında yapılan nehir ulaşımı yapılamaz. Eskiden balık açısından çok zengin olan nehirler son zamanlarda yapılan şuursuz avlanma ve kirlenmeden dolayı bu özelliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

Tuva toprakları içerisinde irili ufaklı dört yüze yakın göl vardır. Bunlar içerisinde en büyükleri; Azas, Tere-Höl, Çagatay, Süt-Höl, Hindiktig-Höl, Noyan-Höl'dür. Bu göllerin çoğunda balık avcılığı yapılmaktadır. Kışın nehirler gibi göller de donmaktadır.

Sibiry'a'nın Güneyinde kalan Tuva'da iklim, kuzeydeki kadar olmasa da, oldukça serttir. Ancak; Türkiye'de aşırı soğukla Sibiry'a'nın eşdeğ görülmesi tamamıyla doğru bir kanaat değildir. Sibiry'a 11 milyon kilometre karelik bir alandır ve yaşanamayacak kadar soğuk bölgeleri olduğu gibi, dört mevsimin görüldüğü bölgeleri de vardır. Tuva dört mevsimin

görüldüğü bölgelerden biridir. Ülkede ocak, şubat aylarının ortalama sıcaklığı -25°, -35°dir. Mayıs-Ağustos ortalaması ise gündüzleri +20°, +30°dir.

Ülke en fazla yağışı yaz aylarında alır. Kış mevsimi daha uzun (ekim-nisan), bahar ve güz çok kısadır. Kar yağışı yoğun değildir. Ovalarda 30 cm., dağlarda 1 m. yükseklikte yağan kar bütün kış boyu kalır. Soğuğun kaynağı daha çok ayazdır. Kışın kar fazla yağmadığından dolayı; at, koyun, keçi gibi hayvanlar karı ayaklarıyla eşeleyerek otlanabilirler. Ülke topraklarında, Mayıs-Eylül ayları arasında narenciye dışındaki hemen bütün meyve ve sebze çeşitleri yetişir.

Ülkenin başkenti, 1914 yılında kurulan ve ilk adı Hem Beldiri (iki nehrin katıştığı yer) olan Kızıl şehridir. Kızıl'ın nüfusu 70 binin üzerindedir. Başkentın dışında şehir kabul edilebilecek nüfusa sahip yerleşim alanı yoktur. Büyük kasabalar arasında Güneyde Erzin, Samagaltay; Kuzeyde Turan, Toora-Hem; Batıda Çadana, Şagaanarig, Kızıl-Majalık, Ak-Dovurak; Merkezde ise Kaa-Hem sayılabilir. Yerleşim alanları ülkenin merkez ve batı bölgelerinde daha yoğundur. Ülke 17 bölgeye (rayon) ayrılmıştır.

170.500 kilometre kara toprağı bulunan (Bu topraklar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğı'ne girildiğı yıllarda 200.000 kilometre kare idi.) Cumhuriyetin, nüfusu 1989 sayımına göre 310 bin kişidir. Bunun 200 bin kişisi Tuva Türkleri 100 bin kişisi Ruslar ve geri kalan 10 bin kişi ise çeşitli topluluklardan müteşekkil insanlardır. Moğolistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde 30 bin, Çin'in Şincan Özerk Bölgesi'nde ise 5 bin kadar Tuva Türkü'nün yaşadığı tahmin edilmektedir.

Tuva Cumhuriyeti'nde bulunan nüfus yoğunluğunda 1990'lı yıllarda büyük hareketlilik yaşanmış ve özellikle köylerde yaşayan Rus nüfusu, ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı, daha kuzeye, Rusya'nın iç bölgelerine göç etmiştir. Dolayısıyla nüfus oranında Tuvalar lehinde bir artış olmuştur. Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Tuvalar da hesaba katılırsa, günümüzde Tuva Türkleri'nin nüfusunun 250 binin üzerinde olduğu söylenebilir.

Tuva Türkleri kendilerini "Tıva" olarak adlandırır. "Tuva" kelimesinden hoşlanmazlar. Çünkü o kelimeyi Ruslar kullanmaktadır. Tuvalar'ın menşei hakkında çeşitli görüşler vardır: "Tuva" kelimesinin III-IV asırlarda Çin'in kuzeyinde büyük bir devlet kurmuş olan "Toba-Topa"lardan geldiğı, günümüz Tuvaları arasında yaygın olan bir kanaattir. "Topa" Devleti ve kültürü hakkında en kapsamlı araştırmalar Sinoloji Doktoru W. Eberhard tarafından yapılmıştır: "Çin kaynaklarında Tabgaçlar'a "Toba" derler. Bunlar Çinli olmayan, yani yabancı bir kavimdir." Nitekim DLT'de iki Tavgaç kelimesinden biri "Türkler'den bir bölüktür." cümlesiyle açıklanmaktadır. Eberhard, aynı makalede "Toba" Devleti'nin Türk ve Moğol kavimlerinin karışımından müteşekkil 119 kabileden oluştuğunu yazar.

Bugün "Tuva" (kendilerince "Tıva") olarak bilinen kelimenin 19. asırdan itibaren yazılı kaynaklarda geçtiğini biliyoruz. Bu kelime dışında Tuvalar çeşitli kaynaklarda; Soyon, Soyot, Uranhay, Uryanhay, Tuba kelimeleriyle anlatılmıştır. Aslında bütün bu kavramlar Tuvalar'ın bir üst kimliğinin adı olarak kabul edilebilir. Günümüzde toplu olarak bu adla bilinen cumhuriyet insanları çeşitli boylardan, oymaklardan geldiklerini bilirler. Bu oymaklar çeşitli Uygur, Kırgız, Türkmen boylarından günümüze ulaşmışlar, ortak ad olarak da "Tıva" kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Bu boyların bazıları şunlardır:

Bay-kara, Çoodu, Deleg (Telengit), Doñgak, Hertek, İrgit, Kırgıs, Küjuget, Maadı, Oorjak, Oyun, Sat, Salçak (Selçuk!), Sayan, Tumat, Toju, Todut; Uygur, Balıkçı, Kuskun, Höyük, Homuşku, Monguş, Ondar, Hovalıg, Hoyug, Sang, Oy-ondar, Kara-ondar, Darhat (Tarkat).

Günümüz Tuva Türkleri'nin yaşadığı toprakları üzerinde, tarih boyunca millet veya kavimlerin hakim olduklarını görüyoruz: M.Ö. III-M.S.II. yüzyıllarda Hunlar, II.-V. yüzyıllarda İskitler V.-VIII. yüzyıllarda Köktürkler, VIII.-XVI. yüzyıllarda Uygurlar, IX-XIII. yüzyıllarda bugünkü Hakas ve Kırgızlar'ın ataları olan Yenisey Kırgızları, XIII.-XVI. yüzyıllarda Moğollar, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Altın Hanlar-Cungarlar bu topraklarda hüküm sürerler. Aynı bölge 1717-1911 yıllarında Mançurya'nın hakimiyetinde kalır. Tuva tarihinin günümüze ulaşan ve halkın muhayyilesinde yaşayan en önemli hadiselerinden biri 1883-1885 yıllarında cereyan eder.

Bu tarihte Mançur (Çin) emperyalizmine başkaldıran Tuva kahramanlarının çoğu kısa sürede yakalanarak idam edilir. Kalan altmış kişi dağlara çıkarak iki yıl boyunca, koca imparatorluk ordusuya mücadelesine devam eder. Sonunda büyük bir güç üzerlerine gönderilir. Bugün "Süt Höl" olarak bilinen yerde kısırılar ve yakalanarak işkenceye tabi tutulurlar. Kafaları vücutlarından koparılır ve Tuva kültüründe kutsal kabul edilen aşitlarda sııkların üzerine geçirilir. Bu olay Kürşat ve kırk arkadaşının baş kaldırısının asırlar sonra yeniden tezahürü gibidir. Günümüzde bu altmış kahraman -Tuvalar onlara "Adnan Durgunnar" (Altmış Firari) veya "Aldan Maadır" (altmış Bahadır) adını vermiştir- hikayesi gerek, halk muhayyilesinde, gerekse tarihi kaynaklarda canlılığını korumaktadır.

1914-1921 yıllarında kısmen Ruslar'ın egemenliğinde kalan bölgede, 1917-1921 yılları arasında Çarlık Rusyası ile Bolşevikler'in iktidar mücadelesi görülür.

"1921 yılının 14 Ağustos tarihinde Tıva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti) kurulur ve Tuva'nın ilk anayasası kabul edilir. Anayasanın 1. maddesi "Tuva iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya danışarak hareket eder." şeklindedir. Bağımsızlığını 1944 yılına kadar devam ettiren Küçük Tuva Cumhuriyeti, 20. asırda Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra en fazla

bağımsız kalan Türk Cumhuriyeti olma özelliğini göstermiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet başkanlığına Sodnam Balçır seçilir.

Daha bu yıllarda, Sovyetler Birliği'nin, çeşitli yollarla Tuva'yı kendilerine bağlamak üzere çalışmalara başladığını görüyoruz. Şüphesiz bu yollardan en önemlisi: önce Moğolistan'da, çünkü komünizm Moğolistan'a resmi olarak 1920'li yılların ortalarında girmiştir, daha sonra Tuva'da gençlerin komünist ideoloji doğrultusunda eğitilmesi olmuştur. Eğitilen bu gençler, ülkelerinde yeni açılan okullara öğretmen olarak atanmışlar, kısa süre sonra da yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

1930'lu yılların sonunda komünist ideolojiyi savunanların ülke yönetimine tamamen hakim olduklarını görüyoruz. 1921 yılında Tar kurulduğunda: "Rusya'nın işçi-çiftçi hükümeti Uryanhay (Tuva) Bölgesi'ni kendi toprakları olarak görmemekte ve onu bu şekilde ilerde de görecektir her hangi bir düşüncesi bulunmamakta" diye kutlama mesajı gönderen Sovyetler Birliği yönetimi, aradan 23 yıl geçtikten sonra bütün şartları lehine çevirmiş ve Tuva Hükümeti'nin 17 Ağustos 1944 yılında aldığı "Büyük Sovyet Devleti'nin idaresi altına girme isteğini" lütfen! kabul etmiştir. 11 Ekim 1944 yılında alınan bu kararla bağımsız Tar, "Sovyet Muhtar Bölgesi" olmuştur. Sovyetler Birliği'ne katılmak için en çok çaba sarf edenlerden biri olan Salçak, Toka Muhtar Bölge'nin başına getirilmiştir. 10 Ekim 1961 yılında Tuva; "Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" ünvanını alır. 1991 yılında Sovyetler'in çöküşüyle Tuva, 28 Ağustos'ta "Tuva Cumhuriyeti" adını alır. Şerig-ool Oorjak halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı oldu. Aralık 1993'te yapılan seçimlerde, Tuva Meclisi'ne seçilen 32 parlamenterden, 28 tanesini Tuva kökenli adaylar kazanır. Tuva dili uzmanı olan Kaadır-ool Biçeldey, parlamento başkanlığına seçilir.

Tuva'da 21 Ekim 1993 yılında yeni anayasa kabul edilir. Bu yeni anayasanın 1. maddesi: "Tuva Cumhuriyeti Rusya Federasyonu terkibi içinde demokratik bir devlettir. Federasyon antlaşmasını bütün Tuva halkının referandumu gereğince değiştirme, kendini yönetme ve Rusya Federasyonu'ndan ayrılma hakkına sahiptir." demektedir.

Tuvalar, diğer Sibirya Türk topluluklarında olduğu gibi iki dinlidir. Ancak diğer topluluklar daha çok Hristiyan-Şamanist olduğu halde, Tuvalar Budist-Şamanisttir. Şamanizm, Tuvalar'ın Türk tarihinden gelen ve hâlen korudukları inançlarıdır.

Komünist sistem zamanında Tuva'da hem Budizm, hem de Şamanizm yok edilmeye çalışılmış ve bu bir ölçüde sağlanmıştır. 1928 yılında Tuva'da yirmisekiz tane Budist tapınak varken, 1980'li yılların başında bunlardan hiç biri yoktur. 1931 yılında; 411 erkek, 314 kadın olmak üzere, ehliyetli 725 Şaman vardır. 1990'lı yılların başında bunlardan ancak yedisi hayatta kalmıştır. Komünistler, Şamanların işlerini yapmalarını yasaklamışlar, malzemelerini yakmışlar, yasağa uymayanlara ağır vergiler koymuşlar veya hapse atmışlardır.

Bütün bunlara rağmen gerek Budizm, gerekse Şamanizm halkın arasında yaşayarak günümüze ulaşmıştır. 20 Eylül 1992 tarihinde 14. Dalaylama Tuva Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiş ve bayrağını kutsamıştır. Sovyetler'in çöküşüyle ortaya çıkan hürriyet ortamında Budist tapınakları yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Şamanlar bir dernek çatısı altında toplanmış, açtıkları bir merkezde halkı tedavi etme işlerine yeniden başlamışlardır.

Günümüz Türk dünyasında Budizmi resmi din olarak kabul eden tek Türk topluluğu Tuvalar'dır. Tuva Budizmi, Tibet Lamaizmi'ne dayanan ve Dalaylama'yı -Günümüzde XIV. Dalaylama görev yapmaktadır. Tanrının yeryüzüne gönderdiği olağanüstü güçlere sahip bir kimse olarak kabul eden Budizmdir. Bu inanç sistemi, küçük yaşta tapınaklara (Hüree) alınan çocukların uzun yıllar buralarda yetiştirilerek "lama" olmaları ve daha sonra öğrendiklerini gittikleri yerlerde, tapınaklarda halka anlatmasına dayanır. Lamalar'ın öğrettikleri, kitaplarda yazılı olan ve Buda'nın öğretileri olarak kabul edilen öğütlere dayanır. "Lamaizm Tuva topraklarına XVII. asrın ilk yarısında girmiştir." Lamalar sadece erkeklerden olur, kadınlar lama olamazlar.

Tuva'da resmî din olmayan, fakat halkın daha çok inanıp yaşadığı dinleri ise Şamanizmdir. Şamanizm halk arasında bu adıyla değil de, eskiden "kam" olan kelimenin Tuva Türkçesi'nde "ham" şekline dönüşmüş haliyle yaşamaktadır. Şamanlar, doğuştan getirdikleri yeteneklerini "üstad" Şamanlar yanında geliştirerek yetişirler. Bu yetenek babadan oğula veya kıza geçtiği gibi, yakınları Şaman olmayan bir kişi de bu yeteneklere sahip olabilir. Şamanlar'ın en önemli faaliyetleri hastaları tedavi etmektir. Diğer önemli görevleri arasında; ölümden sonra yapılan 7. 49. günlerin ayinleri, doğumdan sonra yapılan törenler, önemli dini, milli günlerde yapılan kutlamaları yönetmek sayılabilir. Şamanlar hastalarını; bitkilerden yapılan çeşitli ilaçlarla balık yağı, çeşitli hayvanların ödleri; sıvazlama, masaj, tutma yollarıyla tedavi ederler. Fala bakarak insanın geçmişi ve geleceği hakkında bilgi verebildiklerine inanılır. Törenlerde, "düngür" dedikleri tefleri eşliğinde, günün anlamına uygun şiirler okurlar. Bu şiirler; iyilik mutluluk, sağlık dileyen şaman dualarıdır.

Tuva'da Budizm ve Şamanizmin bir arada yaşamasının, bir insanın hem Budist, hem de Şamanist olabilmesinin birkaç ana sebebi vardır.

Bu iki inanç sisteminin de ana değeri "tabiata karşı saygılı olmak" esasına dayanır. İnsanın yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için ilk şart; tabiatla ve çevresiyle mücadele etmek yerine, onunla uyum içerisinde, barışık olarak yaşamayı kabullenmesidir. Saygı duyulması gereken bu unsurlar insanın en yakın çevresinden, evrenin sonsuzluğuna kadar uzanır. Yaratılmış her şey, şu veya bu şekilde insanın hayatını etkiler. Güneş; ışıyla aydınlık, ısıyla canlılara hayat verir. Ay; gecenin karanlığını yok eder. Dokuz kat gökyüzünün her katında iyi insanların ruhları ve büyüklük derecesine göre tanrılar yaşar.

Yeryüzü bütün canlıların yaşadığı yerdir. Toprağa karşı saygılı olunmalıdır ve eşelenmemelidir. Her türlü otlar, çiçekler toprağın üzerindedir. Bu canlılara zarar vermemek, bu canlıları kökünden sökmemek için Tuva insanı ucu yukarı kalkık çizmeler giyer. Dağlar,

ormanlar Tuva insanının hayatını devam ettirmesinde önemli bir yere sahip olan tüy yabani hayvanların evidir. Bu yüzden onlara saygılı olunmalıdır. Yediğimiz bütün yiyecekleri tabiatından alırız. Karşılığında şükranlarımızı ifade etmenin yolu, bu yiyeceklerden bir kısmını, özellikle temizliğin ve saflığın sembolü olan ak sütü, tabiata ikram etmektir. Bunun için yeni kaynatılmış sütün üzerinden dokuz gözlü ağaç kaşıkla (tos karak) çevreye bir miktar saçılır.

Şamanizmde insanın ruhunun olduğuna inanılır. Hayatında günah işleyenlerin ruhu karadır ve insan öldükten sonra bu ruh yer altına gider. Ölen iyi insanların ak ruhu göğe yükselir. Gökte derecelerine göre sıralanmış tanrıların yanında yaşar. Ölen insan herhangi bir canlı olarak tekrar dirilebilir. Bu yüzden yeryüzündeki bitkilerin veya hayvanların bir insan olma ihtimali vardır. Tuva'da ak sakallıdan dinlediğimiz bir geleneği de burada belirtmeliyiz: Tuva'lar eskiden ölen insanları ak bir beze sararak çevredeki en yüksek kayanın üzerine koyarlarmış. Kaya üzerine konan cesedin yanına bir müddet sonra kuzgunlar konmaya başlarmış.

Kuzgunlar cesedi yerlerse o insanın ak ruhu olduğuna ve ruhunun göğe yükseldiğine inanılmış. Eğer kuzgunlar cesedi yemezlerse o insanın kara ruhlu olduğuna ve ruhunun yer altına gittiğine inanılmış. Bildiğimiz kadarıyla; Türk tarihinde ölen insanlar sevdiği eşyaları ve hatta atlarıyla birlikte mezar kazılarak gömülmekteydi. Tuva'ların yukarıda bahsettiğimiz geleneğine benzer ölü defnetme, Kızılderili filmlerinde sıkça karşılaştığımız bir vakadır.

Tuva Türkçesi, çeşitli Türkologların sınıflamalarında "d" grubu olarak adlandırılır. Bu adlandırma Eski Türkçe'de bulunan "d" sesinin Tuva Türkçesi'nde korunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle Tuva Türkçesi'nin yaşayan Türk lehçeleri arasında Eski Türkçe'ye en yakın dil olduğu söylenebilir. Moğollar'ın yüzyıllar boyunca Tuva topraklarına hakim olmalarından dolayı, yaşayan diğer bütün Türk lehçelerinden daha fazla Moğolca kelime, Tuva Türkçesine girmiştir. Moğolca kökenli kelime oranının Tuva Türkçesi'nde %30'un üzerinde olduğu sanılmaktadır. Moğolca ve Türkçe'nin tarihte aynı dil ailesinin iki kolu olduğu düşünülürse, bu oranı biraz aşağılara çekmek mümkün olur. 20. asırda Tuvalar'ın hayatı Ruslar'la birlikte olduğundan, özellikle teknik terimlerde, Rusça'nın büyük etkisi görülür. Buna karşılık Müslüman Türk topluluklarında rastladığımız Arapça ve Farsça etkisi, Tuva Türkçesi'nde yok denecek kadar azdır. Dini terimler daha çok Tibet ve Moğol kökenlidir.

Tuvalarla bin yılı aşkın bir ayrılığımızın olduğu düşünülürse dilde farklılıkların bulunması normaldir. Farklılıklar, cümle yapısı veya eklerden ziyade, ses değişimleriyle ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, ilk söylendiğinde anlaşılabilir binlerce kelime Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Bunlardan ilk aklımıza gelen birkaç kelime: ak, al-, arı, at, baş, başka, beg, bel, beş, bilek, bir, dağ, demir, dolu, dört, düş, dür-, inek, kara, karış, kulak, kes-, keski, kurt, süt vb... Bunun dışında binlerce kelime de sadece bir ses değişimiyle farklılaşmıştır. Bu tür kelimeler sadece İstanbul ağzını bilen biri için yadırganabilir, fakat Anadolu ağızlarını bilenlerce bir çırpıda anlaşılabilir: aar (ağır), ool(oğul), daş(taş), dus(tuz), bus(pus), dilgi(tilki), dis(diz) vb...

Bütün bunlara rağmen Tuva Türkçesi'nin; Çuvaş ve Saha lehçelerinden sonra Türkiye Türkçesi'ne en uzak Türk lehçesi olduğunu söyleyebiliriz. Tuva Türkleri son zamanlara kadar, kendi yazılı dil ve edebiyatlarını 20. yüzyıldan başlatıyorlardı. Sovyetler çöktükten sonra, Tuvalı araştırmacılar eski Türk yazılı abidelerine en çok kendilerinin sahip çıkması gerektiği inancına vardılar. Bu amaçla Köktürk bengü taşlarının okunuşunun yüzüncü yılı münasebetiyle, 1993 yılında büyük bir kurultay düzenlediler. Orhun abideleri Tuva Türkçesi'ne aktarılarak "Kültegin-Burungu Türk Bijiktin Turaskaaldarı" (Kültigin-Eski Türk Yazılı Abideleri) adıyla 1993 yılında, Kızılda basılmıştır.

Bilim adamları Eski Türkçeyle, Tuva Türkçesi arasındaki münasebeti daha fazla incelemeye başladılar. "Tuva'da, diğer Türk dilli cumhuriyetler gibi, orta dereceli ve yüksek okulların programlarına 'Orhon-Yenisey bengü taşları' adlı dersi koymak, okuma ve öğretim kitapları bastırmak bir gereklilik haline geldi."

1920'li yıllarda kendi alfabesi bulunmayan Tuva Türkleri; Moğol, kısmen de Rus alfabesini kullanmıştır. Tuva Cumhuriyeti'nde alfabe 1930 yılında Türkiye Türkçesi'nin alfabesi örnek alınarak hazırlandı. Latin kökenli Tuva harflerinin kullanıldığı bu alfabe, bağımsız Tuva Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'ne teslim olmadan önce Kiril alfabesine teslim oldu. 1941 yılında kabul edilen bir kanunla Kiril alfabesine geçiş kararı alındı. Günümüzde bu alfabe kullanılmakla beraber, yeniden Latin kökenli alfabeye dönüş de Tuva aydınları arasında tartışılmaktadır.

Tuva sözü edebiyatı yüzyıllardır halkın hayatının bir parçası olarak süregelmiştir. Bu edebiyatta en büyük yeri şüphesiz kahramanlık destanları alır. Mısra başı kafiyeli ve bir müzik enstrümanı eşliğinde söylenen bu destanların çoğu derlenerek basılmıştır. 1930'lu yıllarda başlayan yazılı edebiyat geleneği büyük ölçüde komünist ideolojinin etkisinde kalmıştır. Yine de Tuva Türkleri'nin hayatı, yazılan bu hikaye, roman ve tiyatro eserlerinde kendine yer bulur. Avcılık ve hayvancılık, toplum hayatını en önemli iki uğraş alanı olarak, edebi eserlerde geniş olarak işlenir. 1990'lı yıllarda komünist ideolojinin ortadan kalkması, milliyetçiliğin yaygınlaşması ve bağımsızlık özlemleriyle birlikte edebi eserlerin muhtevaları da yeni hareketlere yönelmiş, toplumun komünist sistemce yok edilmeye çalışılan değerleri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Tuva Edebiyatçıları arasında; Salçak Toka, Monguş Kenin Lopsan, Kızıl Enik Kudaji, Viktor Kök-Ool, Salim Sürün-Ool, Stepan Sang-Ool, Yuri Künzegeş, Oleg Suvakpit, Ekatarina Tanova akla gelen ilk isimler olarak sayılabilir.

Tuva Türkleri'nin hayatı, diğer Türk boylarında olduğu gibi XX. asra kadar hayvancılık ve avcılık üzerineydi. XIX. asrın sonlarında yoğun olarak başlayan Rus göçü bu hayatlarında büyük ölçüde değişikliğe sebep oldu. Ruslar 1884 yılında, ülkenin kuzeyinde bulunan Turan Kasabası'nı, 1914 yılında Başkent Kızıl'ı kurdular. İlk göçerlerin daha çok deri ticareti ve ağaç işleriyle uğraştıklarını görüyoruz. Göçer Tuva Türkleri'nin yerleşik hayata yoğun olarak Stalin zamanında geçtikleri görülür.

Ak keçe çadırlarında (Ögler) yaşayıp; koyun, sığır, keçi, yıldı sürüleriyle göçerlik yapan Tuvalar, Stalin'in kurdurduğu, tek odalı ağaç evlerine daha çok 1940-50'li yıllarda yerleştiler. Bu değişim konusunda birçok Tuva Türkü'nden duyduğum: "Kapısız keçe çadırlarımızda hırsızlık olmuyordu, iki kapılı; üç, dört kilitli ağaç evlerimizde, bu kilitler kırılarak hırsızlık yapılıyor." cümlesi bu yüzyıldaki değişimin bir özeti gibidir. Kurulan köylerle birlikte hayvancılık, devlet çiftlikleri olan Kolhoz ve Solhozlara kaymıştır. Bir yandan da ağaç ve maden işletmeleri geliştirilmiş, kurulan küçük köyler kasabalara dönüşmeye başlamıştır. Bu kasabalara küçük uçakların inebileceği hava meydanları inşa edilmiş, böylece kara yoluyla gidilemeyen yerlere uçakla gidilir olmuştur. Tuva topraklarında bolca bulunan; taş kömürü, kobalt, demir, asbest, altın yatakları verimsiz de olsa işletilmeye başlanmıştır. Demir yolunun bulunmaması, maden işletmeciliğinin önünde bir engel olarak bugün de durmaktadır. Sovyetler'in çöküşüyle birlikte, Tuva Türkleri büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Mesela, Ak-dovurak (Aktoprak) Tuva'nın Batısında, yaklaşık 12 bin nüfusu barındıran bir kasaba idi. Kasabaların çoğunluğu Rus olan nüfusu geçimini, Tuva'nın en büyük maden işletmesi olan asbest fabrikasında çalışarak sağlıyordu. Burada üretilen asbest, daha çok Çin'e olmak üzere, dış ülkelere ihraç ediliyordu. Sovyetler çöktüğünde fabrikanın bakımı yapılamadığı gibi, üretilen mallar da, o sırada asbestin kanser yapıcı özellikler taşıdığı ortaya çıkmıştı, ihraç edilemez oldu. Ürettikleri malı satamayan işçiler maaşlarını alamamaya başladılar. 1993 kışında, merkezi sistemle ısıtılan kasabanın (su ısıtma sistemi de teknoloji eskiliğinden çalışamaz duruma gelmişti) bütün evlerinin suları dondu ve insanlar aylarca susuz kaldı. Su olmayan yerde hayat da yoktu. Nitekim burada bulunan Rus nüfusunun büyük çoğunluğu Rusya'nın iç bölgelerine göç ettiler.

Esasen diğer işletmelerin hemen hepsi de benzer akibete uğradı. Yıllarca peşinden koştukları ideoloji yok olunca insanlar ne yapacaklarını şaşırıldılar. Üstelik, serbest ticaret yapmak, ne Tuvalılar'ın kendi kültürlerinde vardı, ne de komünist sistem onlara ticareti öğretmişti. Küçük ticaret merkezleri açanlar daha çok Ruslar oldu. Bu gelişmeler, komünist sistemin getirdiği en önemli unsur olma alkolizmi, inanılmaz dereceye ulaştırdı. Tuvalılar'ın yapabileceği hayvancılık da, makinelerin yetersizliği yüzünden, gerekli otların toplanamaması sebebiyle geriledi. "Bugün Tuva Cumhuriyeti bütçesinin %90'ını merkezi yönetimden karşılamaktadır.

Cumhuriyete ithal edilen mallar, ihraç edilenin 3, 3.5 katı kadardır." Bütün bunlar; Tuva'nın çok geniş topraklarının, ormanlarının, maden yataklarının, akarsularının, hayvan beslemeye elverişli otlaklarının, gereği gibi işletilmemesi veya kullanılmaması sebebiyle, Tuva nüfusunu beslemeye, şimdilik, yetmediğinin bir göstergesidir. Tuva'da hayatın zorluğundan kurtulmak yine Tuva insanının çabasıyla mümkün olacaktır. Nitekim Tuva hükûmeti; serbest teşebbüsü geliştirmek, eğitimde kaliteyi arttırmak, dış ülkelerle temasa geçmek yolundaki çabalarına devam etmektedir.

Kendi kültür ve inançlarına son derece bağlı olan Tuvalar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin çökmesinden önce de birçok vatanseveri komünist sisteme kurban

vermiştir. 1930'lu yılların sonu ile 1940'lı yıllar ve 1950'li yılların başında, idarenin tamamıyla komünistlerin elinde olmasından dolayı milliyetçiler; "eski sistem yanlıları", "Japon işbirlikçisi", "ispiyoncu", "zenginlerin ve din adamlarının taraftarı" "halk düşmanı" gibi çeşitli suçlamalarla idam edilmişler veya ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

Bu ağır cezalardan dolayı 1980'li yılların sonuna kadar nisbeten bastırılan milliyetçi düşünceler ve bağımsızlık hareketleri; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ndeki gelişmelere paralel olarak yeniden ortaya çıkmıştır. 1989 yılının 12 Ekim'inde Tuf (Tuva'nın Ulusçu Frontuzu-Tuva'nın Milliyetçi Cephesi)'u kurmak için bir toplantı yapılır. Bu toplantıda Tuf'un programının hazırlanması, tüzüğünü planlaması ve kuruluş toplantısının yapılması kararları alınır. 18 Şubat 1990'da bu toplandı gerçekleşir. Başkanlığa daha sonra yapılacak seçimlerde milletvekili olan ve parlamento başkanlığına seçilen Kaadır-ool Biçeldey getirilir. Tuva'nın Milliyetçi Cephesi 1992 yılının 18 Ocak'ında yaptığı toplantıda idını "Bot-doğunnaan Tıva'nın Ulusçu Namı=Bağımsız Tuva'nın Milliyetçi Partisi" olarak değiştirdi ve Kalin-ool Küjüget başkanlığa getirildi. Bu parti etrafında toplanan Tuva milliyetçilerinden Sergey Bayır, İgor İrgit, Vaçeslav Salçak, Mergen Ayan-Ool, Andrey Şumov, Çısınmaa Bayındı, Segey Tumat Tuva'nın bağımsızlığı için çaba sarf eden aydınlar olarak ilk akla gelenler.

11 Mart 1990 tarihinde alınan kararla "Tuvaca" Tuva Cumhuriyeti'nin devlet dili olarak kabul edildi. Bu tarihten sonra okullarda eğitim ve öğretim dili olarak "Tuvaca" daha çok yer almaya başladı.

1993 yılında kabul edilen yeni anayasa, Rusya Federasyonu'ndan ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet olma hakkını Tuva halkına verdi.Tuva'da %70 nüfus çoğunluğuna sahip Tuva halkının bağımsızlık yolunda ilerlemesi daha çok ekonomik olarak kendine yeterli hale gelmesine bağlı görünmektedir.

Devlet düzeyinde ilk temas; 1994 yılının Temmuz ayında, Tuva Cumhurbaşkanı Şerig-Ool Oorjak'ın bir heyetle birlikte Türkiye'yi ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Tuva heyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından kabul edilmiş ve gerekli ilgi gösterilmiştir. Tuva Cumhurbaşkanı, ülkesine döndüğünde bir basın toplantısı düzenleyerek basın toplantısında bizzat bulundum- "Geleceğimiz Türkiye'de öğrenim gören gençlerimize bağlı" demiştir.

Önceki yapılan, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları'na katılan, çoğu Tuva parlamentosu üyesi heyetler, son iki kurultaya (96, 97) katılamamıştır. Bu durum Tuva'daki hayat şartlarının her geçen gün zorlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde kendi anayasası, bayrağı, cumhurbaşkanı, parlamentosu, hükümeti, milli marşı bulunan Tuva Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığının önünde bir tek engel vardır: Ekonomik olarak kendi kendine yeterli olmamak. Belki de tarihinin en zor dönemecinden geçmekte olan Tuvalı kardeşlerimize Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Rusya'yı gözardı ederek yardım elini uzatması oldukça zor görünmektedir.

Burada görev, dünyanın her yanına ulaşmış olan cesur iş adamlarına düşmektedir. Deri işlemeciliği, mobilya, fırıncılık, zirai aletler konularında Tuvalı iş adamlarıyla işbirliğine gidilebilir. Tuva'da bulunan işlemeye müsait taşlardan yapılan küçük heykelcikler, dünyanın her yerinde alıcı bulabilir. Bu taşları işlemek, onlardan çeşitli hayvan heykelcikleri ortaya çıkarmak, Tuvalı sanatçıların en iyi yaptığı işlerden biri. Bu heykelcikler, öyle sanıyoruz ki, Türkiye'de de çok beğenilir ve kolayca pazarlanabilir. Yeraltı zenginlikleri ve canlı hayvan alımı konusunda, ulaşım güçlüğünden dolayı, işbirliğine gitmek biraz daha zor görünmekte.

Türk Hava Yolları'nın Sibirya'nın merkezi yerlerine sefer düzenlemesi oradaki Türk Topluluklarıyla münasebetimizin daha kısa sürede kurulmasına yardımcı olacaktır. Bu yerler Krasnoyark, Novosibirsk, Barnaul gibi şehirlerden biri olabilir. Sadece Kızıl'da bulunan Türk Koleji değil, diğer yerlerdeki Türk lise veya kolejleriyle de işbirliği yapılarak, oradaki insanlarla hangi konularda ticaret yapılabileceği öğrenilebilir.

kaynak:<http://hunturk.net/h99-tuva-cumhuriyeti.html>